

Mitä on »puheentutkimus»?

ESA ITKONEN

Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitokseen on jo muutaman vuoden ajan synnytetty uutta, »puheentutkimukseksi» ristittyä tieteenhaaraa. On makuasia, katsooko Jaakko Lehtosen toimineen kättilön vai synnyttäjän roolissa. Joka tapauksessa lienee paikallaan kysyä, mitä »puheentutkimus» on ja mikä on sen suhde naapuritieteisiin, erityisesti yleiseen kielitieteeseen. Esitän kaksi teesiä: A) »Puheentutkimuksen» edustajien yleisestä kielitieteestä antama kuva on paikkansa pitämätön. B) »Puheentutkimuksen» käsite on niin huonosti määritelty, ettei se kelpaa tieteellisen tutkimuksen perustaksi.

A) Lehtosen ja Hurmeen (1980: 79) mukaan »[yleisen] kielitieteen peruspyrkimyksenä on aina teorian luominen *kielen rakenteesta*», kun taas »puheentutkijan tarkastelun kohteena on kommunikoi-va ihminen». Tästä he katsovat seuraavan, että »puheentutkimus on lähempänä psykolingvistiikkaa, pragmatiikkaa ja yleistä semiotiikkaa kuin varsinaista kielioppiteoriaa» (s. 80). Omituista Lehtosen ja Hurmeen argumentaatiossa on se, että he samastavat yleisen kielitieteen ja kielioppiteorian ja näin ollen erottavat yleisen kielitieteen psykolingvistiikasta ja jopa pragmatiikastakin. Yhtä hämmästyttävällä tavalla menettelee Lehtonen (1982: 150) väittäessään, että »kielitiede ei

siis yleensä ole osoittanut kiinnostusta kielellisen prosessoinnin malleja kohtaan». Yritän korjata näitä väärinkäsityksiä antamalla ensin yleisen kielitieteen määritelmän ja vertaamalla sitä sitten todellisuuteen eli yleisen kielitieteen opetukseen.

Yleisen kielitieteen päämääränä on esittää yhtenäinen teoria kielentutkimuksen eri lajeista. Näiden erilaisuus puolestaan määräytyy kielen eri aspektien erilaisuuden perusteella. Clarkin ja Clarkin (1977: 7—10) tavoin voimme erottaa kielessä struktuurin, funktion ja prosessin. Oma tulkintani tästä kolmijaosta on seuraava. *Struktuuri* on sama kuin kielen muoto. Sitä tutkivat fonologia, morfologia ja syntaksi joko normin (= *langue*) tai normatiivisen käytöksen (= *parole*) tasolla. Muodot eivät ole »pelkkiä» muotoja, vaan niitä käytetään tiettyssä tarkoituksessa. Käyttötarkoitus on sama kuin *funktio*. Semantiikka tutkii muotojen abstraktia, *langue*-tasoista funktiota, kun taas pragmatiikka tutkii niiden konkreettia, *parole*-tasoista (eli tilannekohtaista) funktiota. Muodot (puhuttuina tai kirjoitettuina) ovat keinoja päämäärien saavuttamiseksi, ja alempien tasojen päämäärät ovat toteutuessaan keinoja ylempien tasojen päämäärien saavuttamiseksi. Tämä keino—päämäärä-hierarkia avaa yhteyden rationaalien teon teoriaan. Koska funktio motivoi ja selittää muotoa, semantiikka ja pragmatiikka ovat (enemmän tai vähemmän implisiittisesti) mukana kaikessa muodon tutkimuksessa, ts. fonolo-

giassa, morfologiassa ja syntaksissa. (Näennäistä terminologista hankaluutta aiheuttaa siitä, että merkitysten luokittelu edellyttää niiden esineistämistä eli kohtelemista muotojen kaltaisina; näin on syntynyt termi »strukturaalisemantiikka«.) Psykolingvistiikka tutkii puheen tuottamisen ja ymmärtämisen *prosesseja*, joiden yhteisenä nimittäjänä toimii muisti. Tutkimusmenetelmät ovat periaatteessa kokeellisia havainnoivia, mutta käytännössä käsitteanalyttisen menetelmän osuus kasvaa noustaessa kohti kielen ylempiä tasoja. Lauseen ja diskurssin tasolla puheen suunnittelun tutkimus lankeaa käytännössä yhteen (puhujakeskeisen) pragmaatiikan kanssa. Myös kielen oppiminen on psyykinen prosessi, kun taas kielen muutos on psykososiaalinen prosessi. Sociolingvistiikka tutkii puhetta ihmisjoukossa esiintyvänä prosessina. Työnjako on yleensä ollut sellainen, että »kova» eli kvantitatiivinen sociolingvistiikka tutkii kontekstin vaikutusta kielen alempien tasojen yksikköjen väliseen variaatioon, kun taas »pehmeä» eli interaktionistinen sociolingvistiikka tutkii ryhmässä tapahtuvaa kommunikaatiota osallistuvan havainnoinnin keinoin.

Heijastuuko edellä esitetty käsitys yleisestä kielitieteestä myös yleisen kielitieteen opetukseen? Totta kai. Turun yliopistossa approbatur-arvosanaan tarvitaan pakolliset luennot mm. fonologiassa ja morfologiassa (= rakenne, funktionaalisesti perusteltuna), syntaksissa ja semantiikassa (= rakenne ja funktio) sekä psyyko- ja sociolingvistiikassa (= prosessi). Cum laude -tasolla tulee mukaan myös diakroninen kielitiede (= prosessi). Vielä monipuolisempaa on yleisen kielitieteen opetus Helsingin yliopistossa.

B) Kuten edellä näimme, yleisen kielitieteen alue on varsin laaja. Yksityinen tutkija voi kyllä hallita sen passiivisesti mutta pystyy tuskin harjoittamaan tasokasta tutkimusta sen kaikilla lohkoilla. Sen, onko kyseessä yleisen kielitieteen alaan kuuluva tutkimus, määrää tutkijan asenne. Oman näkemykseni mukaan esim. sellainen kielen oppimisen tutkija,

joka pohtii käyttämiensä metodien oikeutusta ja asettaa tuloksensa yhteyteen muilla kielentutkimusten lohkoilla saavutettujen tulosten kanssa, harjoittaa yleistä kielitiedettä. »Puheentutkimusta» tarjotaan nyt vastaavanlaisiksi kattotieteeksi. Tämä on redundanttia mutta ei sinänsä väärin, jos »puheentutkimuksen» käsite vain määritellään kelvollisesti. Näin ei kuitenkaan ole tapahtunut, vaan esitettyä määritelmää vaivaa toisaalta yksipuolisuus (= 1) ja toisaalta pinnallisuus (= 2).

1) Lehtonen ja Hurme ovat koulutukseltaan foneetikkoja, ja heidän on näköjään ollut ylivoimaisen vaikea irrottautua tästä taustastaan. Vuonna 1978 Lehtonen toimitti julkaisun »Puheentutkimuksen menetelmät», mutta siihen sisältyvässä, yhdessä Hurmeen kanssa kirjoittamassaan artikkelissa hän käsittelee vain fonetiikan menetelmiä, ts. fonetiikan tavanomaisia tutkimuslaitteita ja niiden käyttöä. (Muut artikkelit käsittelevät äänentallennusta ja kuvanauhoitusta.) Tarkastellessaan »puheentutkimuksen» historiaa Lehtonen ja Hurme (1980: 80—85) löytävät edustamalleen suuntaukselle kolme edelläkävijää, nimittäin kielitieteellisen fonetiikan, instrumentaalifonetiikan ja retoriikan (eli puheopin). On käsittämätöntä, että Sapirin, Malinowskin ja Hymesin kaltaisten antropo- tai etnolingvistien työ sivuutetaan kokonaan. Ja koska »historiikki» ulottuu 70-luvulle asti, olisi ollut syytä mainita, että tietokone-lingvistiikan ja tekoälyntutkimuksen yhteistyön vaikutuksesta on ryhdytty harjoittamaan juuri sellaista kielellisten prosessien mallittamista, jota »puheentutkimuksen» edustajat ilmoittavat kaipaavansa. — Tiivistäen: jyväsyläläisen »puheentutkimuksen» luonnetta eivät ole määränneet yleispätevät syyt vaan se seikka, että Lehtonen ja Hurme ovat sattuneet saamaan foneetikon koulutuksen.

2) Yksipuolisuus yhtäällä merkitsee pinnallisuutta toisaalla. Tämä tulee ilmi kun kysymme, mitä uutta »puheentutkimus» on tuonut kielentutkimukseen. Lehtonen ja Hurme (1980: 82 ja 86) vastaavat — tai yrittävät vastata — tähän kysymyk-

Havaintoja

seen esittämällä laatikkojen ja nuolien avulla kaksi eri käsitystä kommunikaatio-tapahtumasta: aiempi, »kielitieteellis-strukturalistinen» malli perustuu »naiiveihin oletuksiin», kun taas myöhempi, »puheentutkimukselle» ominainen »malli» on »dynaaminen» ja paljastaa »viestinnän moninaisuuden». Miten tämä tapahtuu? Siten että ensin esitetyn laatikkojonon kumpaankin päähän lisätään kaksi laatikkoa: toisaalta »puhujan motivaatiot ja tavoitteet sosiaalisessa viestintätilanteessa» ja »viestintäintention» ja toisaalta näiden tulkinnat. Vaatimattomaan tapaansa Lehtonen ja Hurme toteavat (s. 86), että heidän »mallinsa» ottaa huomioon »koko inhimillisen yhteiskunnan viestintätarpeineen ja lainalaisuuksiineen». Sajavaara (1980: 211) ei halua jäädä pekkaa pahemmaksi: »Lingvistiikan teorian ja metodien tueksi tarvitaan välttämättä tietoa sellaisilta alueilta kuin sosiologia, psykologia, neurologia ja sovellettu matematiikka.»

Mahtipontinen deklamointi ei sinänsä merkitse yhtään mitään. Meidän on kysyttävä, miten nämä suuret lupaukset on lunastettu. Toisin sanoen: mitä Lehtosen ja Hurmeen laatikot oikeastaan sisältävät? Vastauksen he antavat s. 88—94 tarkastellessaan »puheen tuottamis- ja vastaanottamistapahtumaa yksityiskohtaisemmin». Puheen tuottamista käsittelevä jaksos on ylimalkainen tiivistelmä Clarkin ja Clarkin (1977) luvuista 6 ja 7. Puheen ymmärtämistä käsittelevässä jaksossa viitataan mm. Massaroon (1975), mutta aivan sama tieto olisi ollut saatavissa Clarkin ja Clarkin (1977) luvuista 5, 2 ja 3. (Mainitsen sivumennen, että omilla psykolingvistiikan luennoillani olen kolmen vuoden ajan käyttänyt Clarkia ja Clarkia (1977) pääasiallisena lähteenä.) Mitä meille jää käteen »puheentutkimuksen» kielentutkimusta »uudistavasta» ajattelusta? Ei mitään, sillä »puheentutkimus» osoittautuu olemassa olevan psykolingvistiikan kansanomaiseksi versioksi. Lehtosen ja Hurmeen artikkeli on sikäli edustava, että itsenäisempää tai syvällisempää käsittelyä en ole onnistunut löy-

tämään muistakaan »puheentutkijoiden» julkaisuista.

Tieteellisen argumentaation voi tietysti jättää omaan arvoonsa. Valtiovallan suopeuden »puheentutkijat» ovat joka tapauksessa hankkineet itselleen, sillä — kuten Numminen (1983: 2) toteaa — »on ilahtuneina pantu merkille, että Jyväskylän yliopisto on saamassa alan korkeimman oppituolin». (Ulkopuolista lukijaa jää kummastuttamaan se, että opetusministeriön virkamiehet eivät näköjään luo virkoja vaan ainoastaan »panevat merkille» niiden ilmaantumisen.)

»Puheentutkimuksen» laajaan työkenttään kuuluu myös puheoppi. Tämä ala on minun kompetenssini ulkopuolella, joten en ole edellä ottanut siihen lainkaan kantaa.

L Ä H T E E T

- CLARK, HERBERT H.—CLARK, EVE V. 1977: *Psychology and language*. Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- LEHTONEN, JAAKKO (toim.) 1978: *Puheentutkimuksen menetelmät*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 17.
- LEHTONEN, JAAKKO 1982: *Lingvistiikka, viestintätieteet ja puhekasvatuksen teoreettiset lähtökohdat*. — Kuusi artikkelia (toim. Terttu Orpana), Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 8, s. 141—185.
- LEHTONEN, JAAKKO—HURME, PERTTI 1980: *Puheketju ja puheentutkimus*. — *Soveltava kielitiede* (toim. Kari Sajavaara), Gaudeamus, Helsinki, s. 78—96.
- MASSARO, DOMINIC W. (toim.) 1975: *Understanding language*, Academic Press, New York.
- NUMMINEN, JAAKKO 1983: *Opetusministeriön tervehdys puheviestinnän päivillä Jyväskylässä 31. 10. 1982*. — *Puhekasvatus koulussa ja yhteiskunnassa* (toim. Jaakko Lehtonen), Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 31, s. 1—4.

SAJAVAARA, KARI 1980: Kontrastiivinen
kielentutkimus ja virheanalyysi. —
Soveltava kielitiede (toim. Kari Saja-
vaara). Gaudeamus. Helsinki. s.
202—221.